

MAGDALENA GARBOWSKA

- Uniwersytet w Białymstoku
- e-mail: magdalenagarbowska17@gmail.com
- ORCID: 0009-0005-1394-9463

NAKAZ NOSZENIA MASECZEK JAKO OGRANICZENIE SWOBÓD KONSTYTUCYJNYCH W ŚWIECIE ORZECZNICTWA SĄDÓW POWSZECHNYCH

1. Wstęp

Celem niniejszej pracy była próba odpowiedzi na pytanie, czy nakaz noszenia maseczek, wprowadzony w związku z rozprzestrzenianiem się pandemii COVID-19 w Polsce stanowił naruszenie swobód konstytucyjnych w świetle orzecznictwa polskich sądów powszechnych. Poruszono również, w sposób ogólny, kwestie dotyczące innych obostrzeń, które zostały wprowadzone w Polsce, aby skuteczniej walczyć z pandemią, w celu wskazania tła prawnego dla nakazu noszenia maseczek.

Nakaz noszenia maseczek wzbudził niemałe kontrowersje, zarówno w społeczeństwie, jak i w świecie prawniczym. Z uwagi na sytuację nową i rozwijającą się w gwałtownym tempie regulacje prawne doby COVID-19 często były niezgodne z zasadami, co starano się wykazać. Publikacja powstała w oparciu o akty prawne oraz dorobek naukowy i orzecznictwo okresu pandemii, tj. od listopada 2019 do maja 2023 roku.

2. Pandemia COVID-19

Pandemia COVID-19 na dobre zdominowała rok 2020, choć wszystko zaczęło się jeszcze w 2019 roku. W listopadzie wykryto prawdopodobnie pierwszy przypadek COVID-19 w Chinach. Prawdopodobnie, ponieważ początkowo nie było mowy

o zarażeniu wirusem SARS-CoV-2. Powszechnie było wiadomo o przypadkach ciężkiego zapalenia płuc nieznanego pochodzenia. Pod koniec roku 2019 tych przypadków było już około ośmiu. Wszystkie zakażenia zostały wykryte wśród osób związanych z targiem w chińskim mieście Wuhan.

Wirus rozprzestrzenił się w bardzo szybkim tempie. Już 13 stycznia 2020 roku, czyli niespełna miesiąc od rosnącej liczby przypadków zakażenia w Wuhan, potwierdzono pierwszy przypadek poza Chinami – w Tajlandii. Nieco ponad tydzień później wirus dotarł do Stanów Zjednoczonych, gdzie 21 stycznia potwierdzono pierwszy przypadek zakażenia. Mając na względzie tak gwałtowny i globalny wzrost zakażeń, postanowiono o zamknięciu miasta Wuhan w centralnych Chinach. Podróż z oraz do miasta były zabronione, ograniczono także poruszanie się wewnątrz miasta-źródła. Nie trzeba było długo czekać, aby nowy wirus dotarł do Europy – 24 stycznia 2020 roku wykryto pierwszy przypadek zakażenia we Francji i tym samym pierwszy przypadek zakażenia w Europie.

Terminologią SARS-CoV-2 na określenie nowego wirusa możemy posługiwać się od 11 lutego 2020 roku, kiedy to Międzynarodowy Komitet ds. Taksonomii Wirusów nazywa koronawirusa „koronawirusem ciężkiej ostrej niewydolności oddechowej 2 (SARS-CoV-2)” (Strużyk A., 2020). Tego samego dnia Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) nazywa nową chorobę zakaźną wywołaną przez nowo poznanego koronawirusa COVID-19, po angielsku *coronavirus disease 2019*. Na początku marca 2020 roku w Zielonej Górze zdiagnozowano pierwszy przypadek zakażenia COVID-19 w Polsce. Światowa Organizacja Zdrowia 11 marca 2020 roku ogłosiła pandemię COVID-19.

Większość przypadków zakażenia ma łagodny przebieg (COVID-19, Wikipedia 2023), także tych wykrywanych dzisiaj, jednak mając na uwadze początek pandemii w Wuhan, wiemy, że często może doprowadzić ona do zapalenia płuc lub niewydolności wielonarządowej (tamże). Według danych opracowanych przez Światową Organizację Zdrowia, do najczęściej występujących objawów należy zaliczyć gorączkę (88%), suchy kaszel (68%) oraz zmęczenie (38,1%).

3. Koronawirus w Polsce

Zidentyfikowanie nowego gatunku koronawirusa i szybkie rozprzestrzenianie się oraz wysoka transmisja doprowadziły do serii obostrzeń w większości państw świata

i, ostatecznie, do ogłoszenia przez WHO globalnej pandemii. Rosnące prawdopodobieństwo przerodzenia się epidemii z Wuhan w problem ogólnosiwiatowy oraz fakt braku zarejestrowanej terapii wymierzonej bezpośrednio w nowego koronawirusa wymusiły na większości państw świata wprowadzanie restrykcji o zróżnicowanym poziomie (Martofel 2020).

Niespełna tydzień po zdiagnozowaniu pierwszego przypadku zakażenia w Polsce, dokładnie 10 marca 2020 roku, zostały wprowadzone pierwsze obostrzenia. Tytułem przykładu należy tu wymienić odwołanie imprez masowych zaplanowanych w przestrzeni otwartej na ponad 1000 uczestników, a także odwołanie wydarzeń na ponad 500 osób organizowanych w przestrzeni zamkniętej (Strużyk 2020).

Dzień po ogłoszeniu pandemii COVID-19 przez WHO zamknięto wszystkie szkoły, nastąpiło przejście na tzw. nauczanie zdalne. Szkoły zamknięto początkowo do 25 marca, co następnie przedłużono do 10 kwietnia. Od 12 marca instytucje kulturalne zawiesiły swoją działalność.

Przełomowym okazał się dzień 17 marca 2020 roku – pacjent zero w Polsce wyzdrowiał (Strużyk 2020). Minister Zdrowia Polski ogłosił 20 marca 2020 roku stan epidemii na podstawie art. 46 ust. 2 Ustawy z 5 grudnia 2008 r. o przeciwdziałaniu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Bosek 2021).

4. Prawo wobec pandemii COVID-19

Pandemia COVID-19 wywarła wpływ na wszystkie dziedziny życia społecznego, nie wyłączając prawa. Przejawy tej ingerencji są dostrzegalne zarówno w płaszczyźnie prawa materialnego jak i proceduralnego (Wojciechowska 2021).

Stan epidemii w Polsce został wprowadzony, jak już wyżej wspomniano, 20 marca 2020 roku przez Ministra Zdrowia Łukasza Szumowskiego, na podstawie art. 46 ust. 2 Ustawy z 5 grudnia 2008 r. o przeciwdziałaniu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi. Artykuł 2 pkt 22 ustawy definiuje stan epidemii jako sytuację prawną wprowadzoną na danym obszarze w związku z wystąpieniem epidemii w celu podjęcia określonych w ustawie działań przeciwepidemicznych i zapobiegawczych dla zminimalizowania skutków epidemii (Bosek 2021). Jak wskazuje art. 68 ust. 4 Konstytucji RP, władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom

degradacji środowiska. Wykonanie tego obowiązku zapewnia w szczególności Ustawa z 2008 roku (tamże).

Należy zwrócić uwagę, iż art. 68 Konstytucji RP jest zawarty w rozdziale dotyczącym gwarancji i ograniczeń praw podstawowych, a nie stanów nadzwyczajnych, uregulowanych w rozdziale XI. Dlatego też Ustawa z 2008 roku nie określa ustawowej podstawy stanu klęski żywiołowej w rozumieniu art. 232 ustawy zasadniczej, lecz art. 68 ust. 4 (tamże).

Co ciekawe, Trybunał Konstytucyjny wyraźnie dopuścił ustawowe odrębne od konstytucyjnych stanów nadzwyczajnych uregulowania reżimów kryzysowych, nawet gdy Konstytucja RP wprost nie upoważnia do wprowadzenia takiego ustawowego reżimu. Artykuł 68 ust. 4 Konstytucji RP wymaga stworzenia reżimu zwalczania chorób epidemicznych (tamże), potwierdza to także art. 33 Ustawy z 6 września 2001 roku o chorobach zakaźnych i zakażeniach, którego treść została powtórzona w art. 46 ustawy z 2008 roku (tamże).

Konstytucyjny stan klęski żywiołowej obejmuje także klęskę spowodowaną przez rozprzestrzenianie się choroby zakaźnej. Potwierdza to także treść art. 3 ust. 1 punkt 2 Ustawy z 18 kwietnia 2002 o stanie klęski żywiołowej w rozumieniu art. 232 Konstytucji RP. Jednakże, art. 218 ust. 1 Konstytucji RP nakazuje stosować konstytucyjne środki proporcjonalnie w sytuacjach kryzysowych, tylko w przypadkach szczególnego niebezpieczeństwa i tylko wtedy, gdy zwykle środki w rozumieniu konstytucyjnym są niewystarczające. Dlatego nie można całkowicie wykluczać, że w sytuacji, w której konstrukcja stanu epidemii okaże się niewystarczająca, Rada Ministrów będzie uprawniona do wprowadzenia stanu klęski żywiołowej. Rada Ministrów dysponuje w tym zakresie szerokim uznaniem administracyjnym. Interpretacja ta znajduje także umocowanie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, w którym stwierdzono, że stan epidemii jest środkiem zwyczajnym w rozumieniu konstytucyjnym, służącym zwalczaniu epidemii wywołanej wirusem SARS-CoV-2, a ewentualna decyzja Rady Ministrów o wprowadzeniu stanu nadzwyczajnego jest decyzją z zakresu uznania administracyjnego. W doktrynie prawa konstytucyjnego podkreśla się słusznie, że państwa demokratyczne nie muszą konieczności zapobiegać ani zwalczać kryzysów za pomocą konstytucyjnych stanów nadzwyczajnych, przeciwnie mogą tworzyć konstrukcje i modele ustawowe. Analiza orzecznictwa polskiego z 2020 roku wskazuje natomiast na niekompletność modelu ustawowego, w szczególności upoważnień ustawowych do wprowadzania niektórych ograniczeń, nakazów

i zakazów epidemicznych, w tym powszechnego obowiązku zasłaniania ust i nosa oraz zakazów wychodzenia z domu bez żadnej przyczyny. Podkreślić należy, że samo wprowadzenie stanu epidemii nie usprawiedliwia wszelkich nadzwyczajnych działań władzy wykonawczej. Rozporządzenia przeciwepidemiczne muszą podlegać kompleksowej i skutecznej kontroli sądowej, w szczególności z punktu widzenia zasady proporcjonalności, tak w wymiarze formalnym – istnienia podstawy ustawowej do wprowadzenia określonego ograniczenia, nakazu lub zakazu, jak i w wymiarze materialnego usprawiedliwienia zasadami i wartościami konstytucyjnymi (tamże).

5. Nakaz noszenia maseczek. *Lege artis*?

Błyskawiczne rozprzestrzenienia się wirusa SARS-CoV-2 na początku 2020 r., które szybko doprowadziło do globalnej pandemii, spowodowało, że władze publiczne na całym świecie stanęły przed koniecznością podjęcia szybkich i radykalnych decyzji o wprowadzeniu środków ograniczających transmisję nowego wirusa, a w konsekwencji – ochrony zdrowia i życia swoich obywateli przed nieznanym dotąd zagrożeniem. Ustanawiane w odpowiedzi na takie zagrożenia epidemiczne regulacje prawne nierzadko dotkliwie ingerowały w wolności i prawa konstytucyjne jednostek, w szczególności w wolność przemieszczania się czy wolność działalności gospodarczej, prowadząc zarazem do swoistego zamrożenia normalnego funkcjonowania życia społecznego. W niektórych państwach wprowadzono przewidziane w konstytucjach stany nadzwyczajne, dające władzy wykonawczej większą swobodę działania i ingerowania w status jednostki. W innych zaś zwalczanie pandemii pozostawało w normalnym reżimie funkcjonowania państwa. Regulacje w celu zapobiegania oraz zwalczania pandemii od początku wzbudzały kontrowersje, a nawet były kontestowane przez obywateli. Podkreślano, że są one nieracjonalne czy nieoparte na dowodach naukowych, albo po prostu – niewspółmierne do ryzyka zagrożenia, a dodatkowo – jak chociażby zauważono w Polsce – ustanowione bez należytej podstawy prawnej (Podkowik 2021).

Warto zważyć na stanowisko profesora Adama Bodnara, ówczesnego Rzecznika Praw Obywatelskich, który zwrócił uwagę premierowi Mateuszowi Morawieckiemu, iż nakaz noszenia maseczek został wprowadzony niezgodnie z zasadami

(Starzewski 2020). Jako prawnik zauważył, że nakaz winien być wprowadzony, zgodnie z Konstytucją, ustawą, a nie rozporządzeniem rządu. Rzecznik Praw Obywatelskich nie kwestionował zasadności wprowadzenia nakazu – zwrócił się do premiera, by przepisy regulujące tę kwestię były zgodne z Konstytucją (tamże). Co więcej, profesor Bodnar w swoim wystąpieniu do Prezesa Rady Ministrów wskazywał na fakt, iż obowiązek zakrywania ust i nosa nie znajduje oparcia w art. 46a i art. 46b pkt 1–6 i 8–12 Ustawy z 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi. Ustawa ta wyraźnie przewiduje, że obowiązek stosowania innych środków profilaktycznych i zabiegów może być nałożony Rozporządzeniem Rady Ministrów wyłącznie na osoby chore i podejrzane o zachorowanie. Tym samym obowiązek zakrywania ust i nosa wprowadzony w rozporządzeniu nie może dotyczyć każdego – niezależnie od oceny jego stanu zdrowia w aspekcie zagrożenia epidemią. Rzecznik zwrócił się wtedy do premiera o zainicjowanie prac legislacyjnych, mających na celu wyeliminowanie tego uchybienia poprzez usunięcie ograniczenia wprowadzonego bez podstawy w ustawie albo pilne skierowanie do Sejmu projektu ustawy pozwalającego na wprowadzenie takiego ograniczenia. Adam Bodnar napisał do premiera Morawieckiego, że niestety, wystąpienie to nie przyniosło oczekiwanego rezultatu w postaci przeprowadzenia takich zmian w przepisach prawa, które usunęłyby wskazane naruszenie praw i wolności obywatelskich i przepisy dotyczące obowiązku zakrywania ust i nosa zostały wydane na niezmienionej podstawie prawnej (tamże). W trosce o ochronę życia i zdrowia ludzkiego oraz uzasadnione konstytucyjnie oczekiwanie obywateli ponoszenia odpowiedzialności prawnej na podstawie i w granicach prawa, RPO ponownie zaapelował do premiera o pilne zainicjowanie odpowiednich działań legislacyjnych (tamże).

Zasady noszenia maseczek w przestrzeni publicznej określało Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii. Za nieprzestrzeganie tego nakazu groził mandat (tamże). Początkowo, z uwagi na wadliwe prawne uregulowanie tej kwestii, często odwoływano się do sądów o umorzenie nałożenia kary. Po nowelizacji przepisów i wprowadzeniu regulacji ustawowej, brak poszanowania dla obowiązku zakrywania ust i nosa podlegał karze w wysokości nawet do 500 zł. O wystawieniu mandatu karnego decydowali funkcjonariusze (Dziennik Zachodni 2021).

Uchybienie to miało istotne znaczenie dla egzekwowania obowiązku noszenia maseczek. Głośny był przypadek, gdy sąd w Kościanie odmówił wszczęcia postępowania w sprawie o nierespektowanie nakazu noszenia maseczek z powodu wykroczenia przez Radę Ministrów poza delegację ustawową. Takie jednostkowe orzeczenie miało ogromne znaczenie dla kształtowania się dalszego orzecznictwa sądów powszechnych (Starzewski 2020).

Nawiązując do zastrzeżeń profesora Adama Bodnara oraz fali krytycznych stanowisk dotyczących pandemicznych uregulowań prawnych wprowadzonych w Polsce, Ministerstwo Zdrowia, już z Adamem Niedzielskim na czele jako Ministrem Zdrowia, wydało odpowiedź skierowaną do ówczesnego RPO. Jak pisał Adam Niedzielski, mając na uwadze opinie wyrażające krytyczne stanowisko, w tym zakresie podjęta została inicjatywa legislacyjna (projekt poselski druk nr 683) zmierzająca do jednoznacznego określenia przedmiotowego obowiązku. W jej wyniku w dniu 28 października 2020 r. Sejm uchwalił Ustawę o zmianie niektórych ustaw w związku z przeciwdziałaniem sytuacjom kryzysowym związanym z wystąpieniem COVID-19, w której w art. 15 pkt 2 lit. c wprowadzono zmianę w art. 46b Ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi polegającą na dodaniu w tym artykule punktu 13 w brzmieniu: „13) nakaz zakrywania ust i nosa, w określonych okolicznościach, miejscach i obiektach oraz na określonych obszarach, wraz ze sposobem realizacji tego nakazu.” (Starzewski2020).

6. Orzecznictwo

Wyrokiem z dnia 27 października 2020 r. o sygn. akt II SA/Op 219/20 Wojewódzki Sąd Administracyjny w Opolu na skutek rozpoznania skargi przedsiębiorcy prowadzącego zakład fryzjerski uchylił decyzję Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego w Opolu w przedmiocie kary pieniężnej za niezastosowanie się do czasowego ograniczenia prowadzenia przez przedsiębiorców działalności ustanowionego w stanie epidemii. Było to pierwsze orzeczenie sądu administracyjnego dotyczące kontrowersyjnej kwestii nakładania kar pieniężnych za złamanie ograniczeń, nakazów i zakazów wynikających nie z ustawy, a z rozporządzeń wykonawczych Rady Ministrów. Odbiło się ono szerokim echem w opinii publicznej

i stało się podstawą usprawiedliwienia przez przedsiębiorców prowadzących swoje działalności gospodarcze naruszania ustanowionych w kolejnych rozporządzeniach Rady Ministrów zakazów, nakazów i ograniczeń. Od tego czasu do chwili obecnej zapadło w różnych wojewódzkich sądach administracyjnych kilkadziesiąt wyroków w tym przedmiocie (Szwast 2021).

Sądy administracyjne w tych sprawach orzekają bezpośrednio na podstawie Konstytucji RP, działając jak *sui generis* sądy konstytucyjne. Dokonując kontroli hierarchicznej zgodności norm prawnych na gruncie konkretnej sprawy sądowej i wynikającego z niej stanu faktycznego, odmawiają stosowania przepisu rozporządzenia naruszającego Konstytucję.

Niezgodności dopatrują się w naruszeniu zasady wyłączności ustawy dla ograniczania praw człowieka i obywatela (art. 31 ust. 3 Konstytucji), jak również wykonawczego charakteru rozporządzeń i zasad ich wydawania (art. 92 ust. 1 Konstytucji). Sądy administracyjne tworzą tym samym precedensy sądowe, wpływające w istotny sposób na kształt prawa w dobie pandemii oraz na przestrzeganie i przestrzeganie ustanowionych zakazów, nakazów i ograniczeń przez ich adresatów (Szwast 2021).

Sądy administracyjne w całym kraju rozpoznają setki spraw ze skarg na decyzje sanepidu (tj. Państwowych Wojewódzkich Inspektorów Sanitarnych utrzymujących w mocy decyzje Państwowych Powiatowych Inspektorów Sanitarnych) nakładających administracyjne kary pieniężne za niezastosowanie się do zakazów i nakazów (jak zakaz przemieszczania się, zakaz prowadzenia określonego rodzaju działalności gospodarczej, nakaz poddania się kwarantannie, czy nakaz zasłaniania ust i nosa – tzw. obowiązek maseczkowy) związanych z wystąpieniem stanu epidemii COVID-19 (choroby wywołanej wirusem SARS-CoV-2). W wielu przypadkach uchylają nałożone przez sanepid kary, wskazując na brak właściwej podstawy prawnej ograniczeń, nakazów i zakazów wprowadzonych rozporządzeniem oraz ich niezgodność z Konstytucją (Rypina 2021).

7. Podsumowanie

Mając na względzie przedstawione w artykule przykłady można stwierdzić, że pandemia COVID-19, która swój początek miała pod koniec 2019 roku, stanowiła nie lada wyzwanie dla systemów i regulacji prawnych w Polsce i na świecie.

Nowa i gwałtownie rozwijająca się sytuacja postawiła władzę ustawodawczą przed ogromnym wyzwaniem – jak w miarę szybko, w zakresie koniecznym oraz wyczerpującym, uregulować sytuację pandemiczną w Polsce. Niestety, zapomniano o bardzo ważnym aspekcie tworzenia prawa – nie może być ono tworzone „na kolanie”, „aby szybciej”. Regulacje „covidowe” były niezmiernie istotne, ponieważ dotyczyły niebezpiecznej sytuacji, która zagrażała i zagraża, zdrowiu, a przede wszystkim życiu ludzi. Jak w pracy przedstawiono, wszelkie obostrzenia związane z COVID-19, ograniczające wolności i prawa obywateli, tudzież nakaz noszenia maseczek, winny być uregulowane od samego początku w ustawie, a nie rozporządzeniu. To uchybienie spowodowało liczne kontrowersje, głównie na etapie stosowania prawa, co nie powinno było mieć miejsca.

Nakaz noszenia maseczek, mimo wielu przeciwników, stanowił istotny element w walce z rozprzestrzenianiem się zakażeń. Uważam, że nie należy kwestionować jego wprowadzenia, jednakże warto pamiętać o tym, aby tak ważne kwestie, jak ograniczenie praw i wolności obywateli, były regulowane aktem prawnym rangi ustawy oraz w sposób należyty i wyczerpujący.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. 1997 r., Nr 78, poz. 483).

Ustawa z 18 kwietnia 2002 roku o stanie klęski żywiołowej (Dz.U. 2000 r., Nr 62, poz. 558).

Ustawa z 5 grudnia 2008 r. o przeciwdziałaniu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. 2008 r., Nr 234, poz. 1570).

Ustawa z dnia 6 września 2001 roku o chorobach zakaźnych i zakażeniach (Dz.U. 2001 r., Nr 126, poz. 1384).

Uchwała SN, sygn. akt I NSW 5890/20.

Postanowienie Sądu Rejonowego w Nysie, sygn. akt II W 981/20.

Postanowienie SN, sygn. akt I NSW 2849/20.

Orzecznictwo

Wyrok Sądu Rejonowego w Siedlcach, sygn. akt II W 924/20.

Wyrok WSA w Białymstoku, sygn. akt II SA/Bk 528/20.

Wyrok WSA w Gliwicach, sygn. akt III SA/GI 540/20.
Wyrok WSA w Warszawie, sygn. akt VII SA/Wa 992/20.
Wyroki TK: sygn. akt K 22/09 oraz K 50/07.

Literatura

- Bosek L., 2021, *Stan epidemii – aspekty konstytucyjne i prawnoporównawcze*, w: *XXII Konferencja Wydziałowa. Prawo w czasie pandemii Covid-19*, <https://wpia.uw.edu.pl/uploads/media/6049dd9a81ac4/broszura-prawo-w-czasie-pandemii-covid-19.pdf>, s. 6–8.
- COVID-19, Wikipedia: wolna encyklopedia, <https://pl.wikipedia.org/wiki/COVID-19> (dostęp: 9.02.2023).
- Ferejohn J., Pasquino P., 2004, *The law of the exception: A typology of emergency powers*, <https://tiny.pl/wzxd7> (dostęp: 1.04.2004).
- Prawo w czasie pandemii*, <https://www.wpia.uw.edu.pl/uploads/media/6049dd9a81ac4/broszura-prawo-w-czasie-pandemii-covid-19.pdf> (dostęp: 9.02.2023).
- Mandaty za brak maseczki jest już zgodny z prawem. Za brak poszanowania prawa grozi mandat w wysokości 500 zł*, 2021, „Dziennik Zachodni”, <https://dziennikzachodni.pl/mandat-za-brak-maseczki-juz-zgodny-z-prawem-za-brak-poszanowania-prawa-grozi-mandat-w-wysokosci-500-zl/ar/c4-15513811> (dostęp: 29.09.2021).
- Martofel A., 2020, *Analiza rządowych i międzynarodowych działań wobec pandemii SARS-CoV-2*, <https://www.urpl.gov.pl/sites/default/files/files/Analiza%20rz%C4%85dowych%20i%20mi%C4%99dzynarodowych%20dzia%C5%82a%C5%84%20wobec%20pandemii%20SARS-CoV-2.pdf> (dostęp: 29.09.2021).
- Pacjent zero*, Wikipedia: wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pacjent_zero (dostęp: 20.06.2022).
- Rypina M., 2021, *Konstytucja jako podstawa eliminowania z obrotu decyzji sanepidu nakładających administracyjne kary pieniężne za niezastosowanie się do zakazów związanych ze zwalczaniem Covid-19, XXII Konferencja Wydziałowa. Prawo w czasie pandemii Covid-19*, <https://www.wpia.uw.edu.pl/uploads/media/6049dd9a81ac4/broszura-prawo-w-czasie-pandemii-covid-19.pdf>, s. 24.
- Starzewski Ł., 2020, *Nakaz noszenia maseczek wprowadzono niezgodnie z zasadami. Apel RPO do premiera, by było to zgodne z Konstytucją*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/-rpo-do-premiera-nakaz-maseczek-wprowadzono-niezgodnie-z-zasadami#:~:text=Apel%20RPO%20do%20premera%2C%20by%20by%C5%82o%20to%20zgodne%20z%20Konstytucj%C4%85,-Data%3A&text=-%20Nawet%20je%C5%BCeli%20mamy%20w%C4%85tpliwo%C5%9Bci%20co,Adam%20Bodnar> (dostęp: 14.10.2020).
- Strużyk A., 2020, *Pandemia koronawirusa na świecie i w Polsce – kalendarium*, <https://www.medicover.pl/o-zdrowiu/pandemia-koronawirusa-na-swiecie-i-w-polsce-kalendarium,7252,n,192> (dostęp: 16.10.2020).

- Szwast M., 2021, *Orzecznictwo sądów administracyjnych w sprawach kar pieniężnych nakładanych w stanie epidemii przez państwowych wojewódzkich inspektorów sanitarnych*, „XXII Konferencja Wydziałowa. Prawo w czasie pandemii Covid-19”, <https://www.wpia.uw.edu.pl/uploads/media/6049dd9a81ac4/broszura-prawo-w-czasie-pandemii-covid-19.pdf>, s. 22–23.
- Wojciechowska K., 2021, *Wybrane regulacje „covidowe” w prawie i postępowaniu administracyjnym*, Broszura, „XXII Konferencja Wydziałowa. Prawo w czasie pandemii Covid-19”, <https://www.wpia.uw.edu.pl/uploads/media/6049dd9a81ac4/broszura-prawo-w-czasie-pandemii-covid-19.pdf>, s. 20.